

УДК 376.32

МРНТИ 14.25.29

DOI <https://doi.org/10.51889/2960-1673.2026.85.2.002>

Шайжанова К.У., Есімбек Н.Т.

*п.э.к., доцент Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан,
«Арнайы педагогика: Инклюзивті білім беру» мамандығының I-курс магистранты Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

НАШАР КӨРЕТІН 7-8 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ МӘТІНДІ ЕСТІП-ҚАБЫЛДАУЫН ДАМУЫ

Аңдатпа. Мақалада нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктері және оны дамытуға бағытталған педагогикалық тәсілдердің тиімділігі қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі көру қабілеті бұзылған бастауыш мектеп жасындағы балалардың оқу материалын қабылдау, түсіну және есте сақтау дағдыларын жетілдіру қажеттілігімен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – нашар көретін балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктерін теориялық тұрғыдан негіздеу, олардың тыңдалым деңгейін анықтау және оны дамытуға бағытталған педагогикалық әдістердің тиімділігін эксперименттік жолмен тексеру. Зерттеу барысында ғылыми әдебиеттерге талдау, педагогикалық бақылау, құрылымдалған әңгімелесу, диагностикалық тапсырмалар және педагогикалық эксперимент әдістері қолданылды. Диагностикалық бағалау Е.П. Кузьмичеваның сөйлеу арқылы есту қабілетін зерттеу әдістемесі негізінде бейімделген тапсырмалар арқылы жүргізілді. Зерттеу нәтижелері нашар көретін балалардың мәтінді қабылдау, негізгі ойды анықтау, ақпаратты есте сақтау және мазмұндау барысында қиындықтарға кездесетінін көрсетті. Сонымен қатар мәтінді кезеңдеп тыңдату, сөздік жұмысын ұйымдастыру, сұрақ-жауап әдістері мен мнемотехникалық тәсілдерді қолдану олардың тыңдалым дағдыларын дамытуда тиімді екені анықталды.

Түйін сөздер: нашар көретін балалар, мәтінді естіп-қабылдау, тыңдалым дағдылары, көру қабілетінің бұзылуы, тифлопедагогика, арнайы педагогика, бастауыш мектеп.

Шайжанова К.У., Есімбек Н.Т.

кандидат психологических наук, доцент,

магистрант I курса по специальности 7М01902 – Специальная педагогика: Инклюзивное образование,

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика

Казахстан.

РАЗВИТИЕ СЛУХОВОГО ВОСПРИЯТИЯ ТЕКСТА У СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ 7–8 ЛЕТ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности восприятия текста на слух у слабовидящих детей 7–8 лет и эффективность педагогических методов, направленных на развитие данного навыка. Актуальность исследования обусловлена необходимостью совершенствования процессов восприятия, понимания и запоминания учебной информации детьми с нарушением зрения. Цель исследования – теоретически обосновать особенности слухового восприятия текста у слабовидящих детей, определить уровень сформированности данного навыка и экспериментально проверить эффективность педагогических методов его развития. В исследовании использованы анализ научной литературы, педагогическое наблюдение, структурированная беседа, диагностические задания и педагогический эксперимент. Диагностика проводилась на основе

адаптированных заданий, разработанных по методике Е.П. Кузьмичевой. Результаты исследования показали, что слабовидящие дети испытывают трудности при понимании содержания текста, выделении основной мысли, запоминании последовательности событий и связном пересказе. Установлено, что поэтапное прослушивание текста, словарная работа, вопросы по содержанию и мнемотехнические приемы способствуют развитию навыков слухового восприятия.

Ключевые слова: слабовидящие дети, восприятие текста на слух, навыки аудирования, нарушение зрения, тифлопедагогика, специальная педагогика, младший школьный возраст.

K.U. Shaizhanova, N.T. Yesimbek

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,

1st-year Master's Student in the educational program 7M01902 – Special Pedagogy: Speech Therapy, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan.

DEVELOPMENT OF AUDITORY TEXT COMPREHENSION IN CHILDREN WITH LOW VISION AGED 7–8 YEARS

Abstract. *The article examines the characteristics of listening text comprehension in children aged 7–8 years with low vision and the effectiveness of pedagogical approaches aimed at developing this ability. The relevance of the study is determined by the need to improve listening comprehension, understanding, and retention of educational information among primary school children with visual impairments. The aim of the study is to provide a theoretical foundation for the characteristics of listening text comprehension in children with low vision, assess the level of this skill, and experimentally verify the effectiveness of pedagogical methods for its development. The research employed literature analysis, pedagogical observation, structured interviews, diagnostic tasks, and a pedagogical experiment. Diagnostic assessment was carried out using adapted tasks based on E.P. Kuzmicheva's methodology for evaluating speech perception. The findings revealed that children with low vision experience difficulties in understanding the main idea of a text, remembering information, identifying cause-and-effect relationships, and producing coherent retellings. The study also demonstrated that step-by-step listening, vocabulary activities, comprehension questions, and mnemonic techniques effectively improve listening comprehension skills.*

Keywords: *children with low vision, listening comprehension, listening skills, visual impairment, typhlopedagogy, special education, primary school children.*

Кіріспе

Қазіргі таңда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға сапалы білім беру мен олардың танымдық дамуын қамтамасыз ету Қазақстан Республикасының білім беру саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Бұл бағыт Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңында, сондай-ақ Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдерінде және Мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қағидаларында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың сапалы білім алуға тең қолжетімділігін қамтамасыз ету қажеттілігімен айқындалған [1-4].

Осыған байланысты көру қабілеті бұзылған, оның ішінде нашар көретін бастауыш мектеп жасындағы балалардың оқу әрекетін жетілдіруге бағытталған ғылыми зерттеулердің маңызы артып келеді. Нашар көретін балалардың оқу үдерісінде ақпаратты қабылдау ерекшеліктері олардың оқу жетістіктеріне, сөйлеу тілінің дамуына, танымдық белсенділігіне және қоршаған ортамен қарым-қатынасына тікелей ықпал етеді.

Көру қызметінің бұзылуы баланың қоршаған орта туралы ақпаратты толық қабылдау мүмкіндігін шектейді. Соның салдарынан қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау және сөйлеу сияқты психикалық процестердің дамуында өзіндік ерекшеліктер қалыптасады. Мұндай жағдайда мәтінді естіп-қабылдау ерекше маңызға ие болады, өйткені ол көру арқылы алынатын ақпараттың орнын ішінара толықтыруға, оқу материалын түсінуге, сөздік қорын байытуға және байланыстырып сөйлеуді дамытуға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға сапалы білім беру мен олардың танымдық дамуын қамтамасыз ету білім беру жүйесінің басым бағыттарының бірі болып табылады. Осыған байланысты көру қабілеті бұзылған, оның ішінде нашар көретін бастауыш мектеп жасындағы балалардың оқу әрекетін жетілдіруге бағытталған ғылыми зерттеулердің маңызы артып келеді. Нашар көретін балалардың оқу үдерісінде ақпаратты қабылдау ерекшеліктері олардың оқу жетістіктеріне, сөйлеу тілінің дамуына, танымдық белсенділігіне және қоршаған ортамен қарым-қатынасына тікелей ықпал етеді.

Көру қызметінің бұзылуы баланың қоршаған орта туралы ақпаратты толық қабылдау мүмкіндігін шектейді. Соның салдарынан қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау және сөйлеу сияқты психикалық процестердің дамуында өзіндік ерекшеліктер қалыптасады. Мұндай жағдайда мәтінді естіп-қабылдау ерекше маңызға ие болады, өйткені ол көру арқылы алынатын ақпараттың орнын ішінара толықтыруға, оқу материалын түсінуге, сөздік қорын байытуға және байланыстырып сөйлеуді дамытуға мүмкіндік береді.

Ғылыми еңбектерде (Л.С. Выготский, Л.И. Солнцева, А.Г. Литвак, М.И. Земцова, В.З. Денискина және т.б.) көру қабілеті бұзылған балалардың танымдық дамуы мен сөйлеу әрекетінің ерекшеліктері жан-жақты қарастырылған[5-9]. Зерттеушілер есту арқылы қабылдау мен сөйлеуді түсіну дағдыларының мақсатты түрде дамытылуы баланың оқу әрекетінің тиімділігін арттырып, оның әлеуметтік бейімделуіне оң әсер ететінін дәлелдейді. Әсіресе 7–8 жас аралығы бастауыш мектепте оқу дағдыларының қарқынды қалыптасу кезеңі болғандықтан, мәтінді естіп қабылдау қабілетін дамыту ерекше өзектілікке ие.

Нашар көретін балалар мәтінді тыңдау барысында ақпараттың негізгі мазмұнын ажыратуда, оқиғалар арасындағы себеп-салдарлық байланысты анықтауда, мәтінді есте сақтауда және мазмұнын жүйелі түрде қайта баяндауда белгілі бір қиындықтарға кездеседі. Бұл олардың оқу материалын меңгеруіне ғана емес, жалпы коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасуына да әсер етеді. Сондықтан мәтінді естіп-қабылдау дағдыларын арнайы педагогикалық әдістер мен тиімді технологиялар арқылы дамыту түзете-дамыту жұмысының маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Қазіргі арнайы педагогикада мәтінді естіп-қабылдауды дамытуда аудиомәтіндерді қолдану, сұрақ-жауап әдістері, мәтінді кезеңдеп тыңдату, визуалды тіректерді пайдалану, сөздік жұмысын ұйымдастыру, мазмұндау және мнемотехникалық тәсілдер кеңінен қолданылады. Алайда нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктерін ескере отырып, бұл әдістерді кешенді қолданудың тиімділігі жеткілікті деңгейде зерттелмеген.

Осыған байланысты нашар көретін бастауыш мектеп жасындағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктерін анықтау және оны дамытуға бағытталған тиімді педагогикалық тәсілдерді ғылыми тұрғыдан негіздеу қазіргі арнайы педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктерін теориялық тұрғыдан негіздеу, олардың естіп-қабылдау деңгейін анықтау және оны дамытуға бағытталған педагогикалық әдістердің тиімділігін эксперименттік жолмен тексеру.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу жұмысы нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктерін анықтауға және оларды дамытуға бағытталған педагогикалық тәсілдердің

тиімділігін зерттеу мақсатында жүргізілді. Зерттеу барысында теориялық және эмпирикалық әдістер кешені қолданылды.

Теориялық кезеңде арнайы педагогика, тифлопедагогика, психология және сөйлеу тілін дамыту саласындағы ғылыми әдебиеттерге талдау жасалып, көру қабілеті бұзылған балалардың қабылдау, сөйлеу және танымдық даму ерекшеліктері қарастырылды. Сонымен қатар мәтінді естіп-қабылдауды дамытуға арналған ғылыми-әдістемелік еңбектер мен нормативтік құжаттар зерделенді.

Эмпирикалық зерттеу барысында педагогикалық бақылау, диагностикалық тапсырмалар, құрылымдалған әңгімелесу және педагогикалық эксперимент әдістері қолданылды. Зерттеу базасы ретінде арнайы білім беру ұйымы алынды.

Зерттеуге психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның (ПМПК) қорытындысы бойынша көру қабілеті бұзылған деп танылған 7–8 жастағы 20 нашар көретін бастауыш сынып оқушысы қатысты. Балалардың танымдық даму деңгейі жас ерекшеліктеріне сәйкес болғандықтан, зерттеудің негізгі бағыты олардың мәтінді естіп қабылдау ерекшеліктерін анықтауға арналды.

Балалардың мәтінді естіп-қабылдау деңгейін бағалау мақсатында Е.П. Кузьмичеваның сөйлеу арқылы есту қабілетін зерттеу әдістемесі негізінде бейімделген диагностикалық тапсырмалар қолданылды. Әдістеме нашар көретін бастауыш мектеп жасындағы балалардың тыңдалған мәтінді қабылдау, түсіну, есте сақтау және қайта жаңғырту ерекшеліктерін анықтауға бағытталды[10].

Зерттеу барысында балаларға көлемі 80–100 сөзден тұратын жас ерекшеліктеріне сәйкес көркем және танымдық мәтіндер педагог тарапынан қалыпты сөйлеу қарқынымен бір рет оқылып берілді. Тыңдалғаннан кейін оқушылар мәтін бойынша қойылған сұрақтарға жауап беріп, мәтіннің негізгі ойын анықтап, мазмұнын өз сөздерімен баяндады.

Бағалау барысында келесі көрсеткіштер ескерілді:

- мәтінді мұқият тыңдай білуі;
- мәтіннің негізгі мазмұнын түсінуі;
- негізгі және қосымша ақпаратты ажырата алуы;
- кейіпкерлердің іс-әрекеті мен оқиғалардың ретін есте сақтауы;
- себеп-салдарлық байланыстарды анықтауы;
- мәтін мазмұнын есте сақтауы;
- тыңдалған мәтінді жүйелі әрі байланыстырып мазмұндауы;
- мәтін бойынша сұрақтарға толық және дұрыс жауап беруі.

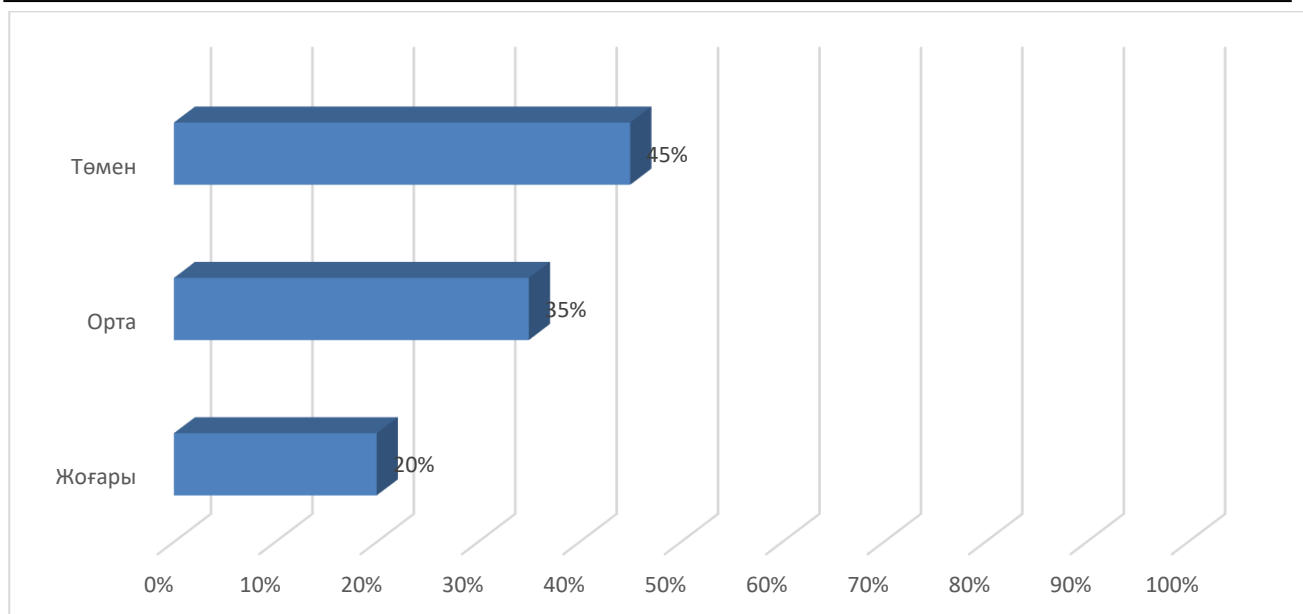
Алынған нәтижелер үш деңгей бойынша бағаланды.

Жоғары деңгейде оқушылар мәтінді толық түсініп, негізгі ойды дұрыс анықтады, сұрақтарға нақты жауап беріп, мәтін мазмұнын жүйелі әрі толық баяндады.

Орта деңгейдегі оқушылар мәтіннің жалпы мазмұнын түсінгенімен, кейбір маңызды детальдарды есте сақтауда, негізгі ойды анықтауда және мазмұндауда ішінара қиындықтар көрсетті.

Төмен деңгейдегі оқушылар мәтінді қабылдау және түсіну барысында айқын қиындықтарға тап болды, негізгі ақпаратты ажырата алмады, сұрақтарға толық жауап бере алмады және мәтін мазмұнын жүйелі түрде қайта айтып беруде елеулі қателіктер жіберді.

Зерттеу нәтижесінде алынған диагностикалық мәліметтер нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктерін анықтауға, олардың тыңдалым дағдыларындағы негізгі қиындықтарды айқындауға және мәтінді естіп-қабылдауын дамытуға бағытталған түзете-дамыту жұмыстарының мазмұнын ғылыми тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік берді.

1-сурет. Нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау деңгейі (n=20)

- Төмен деңгей – **45% (9 бала)**
- Орта деңгей – **35% (7 бала)**
- Жоғары деңгей – **20% (4 бала)**

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, зерттеуге қатысқан 20 нашар көретін 7–8 жастағы баланың 9-ында (45%) мәтінді естіп-қабылдау деңгейі төмен болды. Бұл топтағы балалар мәтінді тыңдау барысында негізгі ақпаратты толық қабылдай алмады, мәтіннің мазмұнын есте сақтауда, негізгі ойды анықтауда және сұрақтарға толық жауап беруде елеулі қиындықтар көрсетті. Сонымен қатар олар мәтінді жүйелі түрде мазмұндау кезінде оқиғалардың ретін сақтай алмай, себеп-салдарлық байланыстарды анықтауда қателіктер жіберді.

7 баланың (35%) мәтінді естіп-қабылдау деңгейі орта деңгейде анықталды. Бұл оқушылар мәтіннің жалпы мазмұнын түсінгенімен, жекелеген детальдарды есте сақтауда және мәтінді жүйелі баяндауда қиындықтарға тап болды. Олар негізгі ойды анықтай алғанымен, қосымша ақпаратты ажыратуда және кейбір сұрақтарға жауап беру барысында педагогтің қосымша нақтылауын қажет етті.

Ал 4 баланың (20%) мәтінді естіп-қабылдау деңгейі жоғары болды. Бұл балалар ұсынылған мәтінді мұқият тыңдап, оның негізгі мазмұнын толық түсінді, сұрақтарға дұрыс әрі толық жауап берді және мәтінді жүйелі, байланысты түрде мазмұндады. Сонымен қатар олар мәтіндегі себеп-салдарлық байланыстарды дұрыс анықтап, негізгі және қосымша ақпаратты ажырата алды.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері бойынша балалардың 80%-ында (16 оқушы) мәтінді естіп-қабылдау деңгейінің төмен немесе орта деңгейде екендігі анықталды. Бұл көрсеткіш нашар көретін бастауыш мектеп жасындағы балалардың тыңдалым арқылы ақпаратты қабылдау, түсіну және қайта жаңғырту дағдыларын арнайы педагогикалық әдістер арқылы мақсатты түрде дамыту қажеттігін көрсетеді. Алынған нәтижелер мәтінді естіп-қабылдауды жетілдіруге бағытталған түзете-дамыту бағдарламасын әзірлеудің өзектілігін дәлелдейді.

Қорытынды

Зерттеу барысында нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктері теориялық және тәжірибелік тұрғыдан талданды. Ғылыми әдебиеттерді зерделеу нәтижесінде мәтінді естіп-қабылдау баланың танымдық, сөйлеу және коммуникативтік дамуының маңызды құрамдас бөлігі екені анықталды. Көру қабілетінің бұзылуы жағдайында есту арқылы қабылдау ақпаратты меңгерудің жетекші арнасына

айналандықтан, бұл дағдыны мақсатты түрде дамыту ерекше маңызға ие.

Эксперименттік зерттеу нәтижелері зерттеуге қатысқан 20 баланың басым бөлігінде мәтінді естіп-қабылдау жеткілікті деңгейде қалыптаспағанын көрсетті. Атап айтқанда, оқушылардың 45%-ында төмен, 35%-ында орта деңгей анықталып, тек 20%-ында ғана жоғары деңгей тіркелді. Балалардың көпшілігі мәтіннің негізгі ойын анықтауда, ақпаратты есте сақтауда, себеп-салдарлық байланыстарды түсіндіруде және мәтінді жүйелі түрде мазмұндауда қиындықтарға кездесті. Бұл олардың тыңдалым арқылы ақпаратты өңдеу және қайта жаңғырту дағдыларының жеткілікті деңгейде дамымағанын дәлелдейді.

Алынған нәтижелер нашар көретін бастауыш мектеп жасындағы балалардың мәтінді естіп-қабылдауын дамытуға бағытталған арнайы педагогикалық жұмыстың қажеттілігін көрсетті. Мұндай жұмыста мәтінді бірнеше кезеңмен тыңдату, мазмұнды сұрақтар арқылы талдау, негізгі ойды анықтауға арналған тапсырмалар, байланыстырып сөйлеуді дамыту жаттығулары, мнемотехникалық тәсілдер және аудиоматериалдарды жүйелі пайдалану тиімді нәтиже береді.

Осылайша, зерттеу нәтижелері нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдауын дамыту арнайы ұйымдастырылған педагогикалық қолдау жағдайында тиімді жүзеге асатынын дәлелдейді. Зерттеу қорытындылары бастауыш мектеп мұғалімдері, тифлопедагогтар, логопедтер мен арнайы педагогтардың тәжірибесінде қолдануға болатын ғылыми-әдістемелік негіз болып табылады және көру қабілеті бұзылған балалардың тыңдалым, сөйлеу және оқу дағдыларын жетілдіруге бағытталған түзете-дамыту бағдарламаларын әзірлеуге негіз бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілде №319-III. Қазақстан Республикасының «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңы. 2002 жылғы 11 шілде №343-II.*
2. *Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 1 маусымдағы №348 бұйрығымен бекітілген.*
3. *Психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қағидалары. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №6 бұйрығы. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999. – 352 с.*
4. *Выготский Л.С. Основы дефектологии. – Санкт-Петербург: Лань, 2003. – 656 с.*
5. *Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих: учебное пособие для вузов. – Санкт-Петербург: КАРО, 2006. – 336 с.*
6. *Солнцева Л.И. Тифлопсихология детства. – Москва: Полиграф сервис, 2000. – 248 с.*
7. *Земцова М.И. Пути компенсации слепоты в процессе познавательной деятельности. – Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 420 с.*
8. *Денискина В.З. Особенности обучения социально-бытовой ориентировке детей с нарушением зрения. – Москва: ВОС, 2008. – 224 с.*
9. *Плаксина Л.И. Теоретические основы коррекционной работы в детских садах для детей с нарушением зрения. – Москва: Город, 1998. – 262 с.*
10. *Кузьмичева Е.П., Яхнина Е.З. Обучение глухих детей восприятию и воспроизведению устной речи: учебное пособие. – 2-е изд., стер. – М.: Академия, 2014. – 332 с.*